

Порядок призначення та проведення комплексних судових експертиз в Україні

Юрій Мазниченко

Кандидат юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник
Київського науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України

ORCID: 0009-0002-9388-9090, e-mail: navskke@ukr.net

Олег Баулін

Кандидат юридичних наук, доцент, завідувач відділу наукової та
нормативно-методичної діяльності Київського науково-дослідного
інституту судових експертиз Міністерства юстиції України

ORCID: 0000-0002-7858-1955, e-mail: baulin_ov@ukr.net

Антон Полянський

Доктор юридичних наук, професор, завідувач лабораторії організації
наукової, методичної діяльності, нормативного забезпечення,
міжнародного співробітництва та підготовки експертів
Київського науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України

ORCID: 0000-0003-1684-7567, e-mail: anton_polianskyi@ukr.net

У статті розглянуті процесуальні та організаційно-правові питання призначення та проведення комплексних судових експертиз в Україні. Метою дослідження є напрацювання рекомендацій щодо вирішення окремих проблемних питань, пов'язаних із нормативно-правовим регулюванням порядку призначення та проведення комплексних судових експертиз та залученням до комплексних досліджень експертів, які є фахівцями за різними напрямками та галузями знань. Наголошено, що зараз в українському законодавстві про судово-експертну діяльність комплексна судова експертиза визначена лише у загальних рисах, без чіткої регламентації порядку її призначення та проведення. Проблеми визначення комплексних судових експертиз розглянуто з ґносеологічних і процесуальних позицій. Автори звертають увагу на сучасні проблеми, пов'язані

з проведенням комплексних судових експертиз, вирішення яких вимагає оновлення підходів до класифікації таких експертиз та внесення змін до чинних нормативно-правових актів, що регулюють судочинство та судово-експертну діяльність, зокрема підстави для призначення комплексних експертиз під час здійснення різних видів судочинства, процедури залучення до їх проведення фахівців різних галузей спеціальних знань та експертних спеціальностей та оформлення результатів таких експертиз. Привернуто увагу до необхідності уніфікації підходів до поняття «комплексна експертиза» в усіх галузях процесуального права, незалежно від типу судочинства або інших форм провадження чи процедур, що передбачають можливість проведення таких експертиз та використання їх результатів у доказуванні.

Ключові слова: висновок експерта; експертна спеціальність; компетентність експерта; комплексна експертиза; класифікація комплексних експертиз; спеціальні знання; судова експертиза.

Постановка проблеми. Проведення комплексних експертиз є дієвим засобом забезпечення доказовою інформацією органів досудового розслідування і правосуддя, особливо у кримінальних провадженнях, пов'язаних із необхідністю вирішенням комплексу завдань (зокрема, визначення причин настання смерті потерпілого; з'ясування обставин дорожньо-транспортної події; причин та умов виникнення пожежі; обставин застосування вибухового пристрою; визначення психічного стану підозрюваного в момент вчинення кримінального правопорушення тощо). Комплексна експертиза може містити різні види досліджень, що охоплюють суміжні галузі знань (наприклад, якщо йдеться про судово-медичну та транспортно-трасологічну; дорожньо-технічну та автотехнічну; пожежотехнічну і електротехнічну; вибухотехнічну і біологічну; почеркознавчу і психологічну та інші судові експертизи).

Ефективність комплексних експертиз як важливого засобу доказування залежить не лише від якісного складу комісії експертів (рівня їх компетентності), а й від осіб, які ухвалюють і погоджують рішення щодо послідовності проведення досліджень і координують формулювання спільного інтегративного висновку. У вітчизняній експертній практиці зазвичай першочергово досліджують біологічні сліди як носії ДНК, а решта слідів-відображень (макросліди, мікросліди тощо) — потім, у визначеній за пріоритетністю послідовності.

Проте на сьогодні, попри затребуваність цієї категорії судових експертиз, у національному законодавстві про судово-експертну діяльність комплексна судова експертиза визначена у загальних рисах,

без чіткої регламентації порядку її призначення та проведення. Навіть Закон України «Про судову експертизу» [1] про неї не згадує. На рівні галузевих процесуальних кодексів і законів існують розбіжності, які свідчать про відсутність єдиного системного підходу до визначення сутності комплексної експертизи. Зокрема, у ст. 101 Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*) йдеться, що «якщо для проведення експертизи залучається кілька експертів, експерти мають право скласти один висновок або окремі висновки» [2]. Цей припис КПК України містить лише частину положень, що можуть тлумачитися як такі, що стосуються сутності комплексної експертизи, але їх недостатньо й, відповідно, це не дає змогу зрозуміти, у чому полягає її відмінність від комплексу окремих експертиз, проведення яких призначено в одному кримінальному провадженні. Унаслідок такої правової невизначеності уповноважені суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності часто допускають плутанину й помилково призначають комплексну експертизу для розв'язання низки питань стосовно одного об'єкта, що є спільним для експертів різних експертних спеціальностей, для відповідей на які кожний експерт проводитиме самостійне дослідження у межах його експертної спеціальності, незалежно від результатів отриманих іншими експертами. Але в ситуації, якщо відсутні інтеграційні завдання та необхідність у синтезуванні спеціальних знань, потрібно призначати і проводити комплекс експертиз, а не комплексну експертизу.

Не знайдемо ми достатньо чіткого визначення поняття «комплексна експертиза» також в інших чинних процесуальних законах України: ані у ст. 106 Господарського процесуального кодексу України (далі — *ГПК України*) [3], ані у ст. 112 Цивільного процесуального кодексу України (далі — *ЦПК України*) [4] та ст. 110 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — *КАС України*) [5]. І хоча визначення комплексної експертизи в них є більш вдалим, це також викликає низку запитань і вимагає певного коригування. Комплексна експертиза у згаданих нормативно-правових актах тлумачиться як така, яку проводять не менше ніж двоє експертів із різних галузей знань або з різних напрямів у межах однієї галузі знань, що не відповідає теоретичним засадам криміналістики, оскільки така експертиза може бути доручена як комісії експертів, які мають знання в різних галузях, так і одному експертові, який має необхідні для вирішення експертного питання знання [6, с. 242]. Тому більш влучним виглядає визначення, закріплене в абз. 6 п. 1.2.13 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (далі — *Інструкції*): «Комплексною є експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання)» [7].

Про плутанину з визначенням сутності та назв комплексних експертиз свідчить і теперішня судова практика. Наприклад, в ухвалі Господарського суду м. Київ від 03.11.2022, якою він відмовив у задоволенні клопотання експертів КНДІСЕ про зміну назви призначеної у справі № 910/17501/19 (910/299/22) експертизи з «комплексної судової» на «комплексну судово-почеркознавчу та судово-технічну експертизу документів», на підставі аналізу пунктів 1.2.11, 1.8, 3.3 Інструкції та ч. 1 ст. 100 ГПК України, вказано таке: *«у вимогах до процесуального документу про призначення експертизи не зазначено про необхідність визначення судом назви призначеної експертизи»*.

З огляду на наведене, судом окреслено перелік питань, що підлягають вирішенню, та виходячи з необхідності застосування спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань для вирішення одного спільного питання, вказано про призначення комплексної експертизи.

Відтак, визначення назви комплексної експертизи не відноситься до повноважень суду, у зв'язку з чим судовий експерт не позбавлений права самостійно уточнити в висновку назву комплексної експертизи у разі необхідності» [8].

Тобто у цій ситуації суд, виходячи з необхідності застосування різних спеціальних знань для вирішення експертами державної судово-експертної установи одного інтегративного завдання, свідчить про призначення комплексної експертизи без деталізації відомостей щодо її назви, виду та залучення до її проведення експертів певних експертних спеціальностей.

Подібна практика свідчить про необхідність уніфікації підходів до поняття «комплексна експертиза» у всіх галузях процесуального права, незалежно від типу судочинства або інших форм провадження чи процедур, що передбачають можливість проведення таких експертиз та використання їх результатів у доказуванні. Це стосується як законів, так і підзаконних нормативно-правових актів, які містять положення щодо комплексних експертиз.

Наявні неповнота, нечіткість і суперечливість чинних правових норм, що стосуються комплексних експертиз, не лише свідчить про проблеми, пов'язані з визначенням сутності комплексної експертизи, а й відображає окремі процесуальні труднощі щодо обрання доцільного у конкретній експертній ситуації виду судової експертизи та порядку її проведення [9].

Узагальнюючи, можна стверджувати, що основні проблеми правового регулювання комплексної експертизи пов'язані з вирішенням таких питань:

— Чи може комплексна експертиза бути одноосібною?

- Чи всі експерти, яких залучають до проведення комплексної експертизи, спільно підписують заключну частину висновку експертів за результатами проведення такої експертизи (спільний висновок), або ж кожен із них має підписувати лише власний висновок у заключній частині?
- Чи виходить експерт за межі своєї компетентності, якщо підписує спільний висновок, що ґрунтується на результатах не лише його досліджень, а й членів експертної комісії, які є представниками інших галузей знань та експертних спеціальностей?
- Чи можна покласти право підписання спільного висновку експертів, які проводили комплексну експертизу, на голову комісії як провідного експерта, відповідального за вирішення інтегративного завдання?
- Які повноваження повинен мати керівник судово-експертної установи і голова комісії для підвищення ефективності проведення комплексної експертизи?

Такі проблемні питання, на нашу думку, можуть бути вирішені під час удосконалення чинного законодавства, що регулює порядок призначення та проведення судових експертиз, шляхом закріплення у ньому єдиної уніфікованої класифікації судових експертиз і положень щодо їх проведення. Це потребує відповідних доповнень і змін у Законі України «Про судову експертизу», КПК України, ЦПК України, ГПК України, КАС України, підзаконних нормативних актах, що стосуються організаційно-правових засад проведення комплексної експертизи та визначають правовий статус суб'єктів, які беруть участь в її проведенні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі процесуальні та методичні аспекти комплексних експертиз, організаційно-правові питання їх призначення та проведення, оцінку й використання у процесі доказування розглядали у своїх публікаціях В. Арешонков, А. Вінберг, В. Гончаренко, Н. Клименко, В. Лисиченко, О. Одерій, Е. Сімакова-Єфремян, В. Шепітько, М. Щербаковський та інші українські криміналісти та судові експерти.

В останнє десятиліття вирішенню зазначених проблемних питань комплексної експертизи присвячені окремі положення як у проєктах Законів України «Про судово-експертну діяльність» (2017) та «Про судову експертизу та самоврядування експертів» (2018), внесених народним депутатом України І. Лапіним, «Про судово-експертну діяльність» — Кабінетом Міністрів України (2021) [10, 11, 12], так і в монографіях О. Одерія, Е. Сімакової-Єфремян та М. Щербаковського [13, 14, 15], науково-дослідній роботі Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» [16].

Аналіз вітчизняних інформаційних джерел у цій сфері свідчить, що попри важливість комплексних експертиз як невід'ємної складової процесу доказування, дотепер у судовій експертології залишаються далеко не вичерпаними системні дослідження проблемних питань щодо суті, місця і значення комплексної експертизи, регламентації підстав для її призначення та порядку проведення.

Мета дослідження. Напрацювання рекомендацій щодо вирішення окремих проблемних питань, пов'язаних із нормативно-правовим регулюванням порядку призначення та проведення комплексних судових експертиз та залученням до комплексних досліджень експертів, які є фахівцями за різними напрямками та галузями знань.

Викладення основного матеріалу. З гносеологічного погляду, сутність комплексної експертизи полягає у тому, що питання, які виникають під час проведення такої експертизи, можуть бути вирішені лише за допомогою синтезу різних спеціальних знань, а з процесуальної — у тому, що її проводить комісія експертів які є носіями різних спеціальних знань (спеціальностей). Особливістю таких експертиз є те, що вони мають комплексний і багаторівневий характер і зазвичай потребують залучення до експертної комісії фахівців різних спеціальностей. А загальною вимогою до такого комплексного дослідження є об'єктивність кожної з її складових, висновки у яких не повинні викликати жодних сумнівів в ініціатора експертизи та суду, інакше не має сенсу говорити про повноту та істинність такої експертизи взагалі.

Головна відмінність у розумінні комплексної експертизи з гносеологічної і процесуальної погляду полягає у різному ставленні до вирішення питання про можливість проведення такої експертизи одним експертом, який має спеціальні знання з різних галузей науки, техніки, мистецтва тощо. Одноосібна комплексна експертиза цілком можлива, якщо її підґрунтям є синтез знань, які має експерт, але не завжди допустима під час здійснення судочинства, оскільки комплексна експертиза у процесуальному праві частіше є різновидом комісійної, яку повинні проводити щонайменше двоє експертів. Принаймні, саме так про неї йдеться у ст. 106 ГПК України, ст. 112 ЦПК України, ст. 110 КАС України.

Певна невизначеність з віднесенням експертизи до комплексної також може виникнути у випадку, коли один експерт використовує попередні висновки іншого експерта, що може статись у разі проведення комплексу експертиз або додаткової експертизи, а також одноосібної експертизи, яка використовує складні інструментальні методи, які відсутні в експерта, який проводить первинну експертизу, а інший (так званий мультидисциплінарний) експерт, тобто, якщо результат однієї експертизи об'єктивно впливає на висновок іншої.

Наприклад, експерт-почеркознавець дає висновок про механізм збиваючих факторів, які мали місце під час виконання тексту, після чого експерт у галузі психології з'ясовує, чи перебував потерпілий у неадекватному психоемоційному стані.

Отже, доки законодавець не дасть чіткого й однозначного визначення комплексної експертизи, вона завжди буде виглядати як комісійна. Тому з процесуального погляду очевидно, що комплекс досліджень, проведених одним експертом, який має знання з різних експертних спеціальностей, не можна розглядати як комплексну експертизу, хоча за своєю ґносеологічною суттю вона насправді є такою.

Для того щоб чітко визначити критерії віднесення судової експертизи до комплексної, необхідно з'ясувати поняття комплексності в судовій експертизі та характер спеціальних знань, що використовують у її провадженні. Априорі комплексним дослідженням можна вважати використання різнорідних методів під час вивчення певного процесу або явища, що власне й відбувається, якщо експерт використовує різні методи для проведення експертизи конкретного роду (виду) у межах одноосібної експертизи. Але цього критерію недостатньо, тому що можливість проведення комплексної експертизи експертами однієї спеціальності суперечить її ґносеологічній суті, саме синтез різних галузей знань лежить в основі комплексної експертизи.

Тому поняття комплексності стосовно комплексної експертизи слід розглядати як міждисциплінарне дослідження, яке вимагає участі фахівців різних галузей знань і проводиться на стику кількох наукових дисциплін. Комплексна експертиза виникла внаслідок потреби слідчої та судової практики, коли орган досудового розслідування або суд стикалися з питаннями, які неможливо було вирішити в межах експертизи одного роду (виду).

Із цих позицій також цілком прийнятним є проведення комплексної експертизи одним експертом, який має необхідні спеціальні знання з різних родів, видів і підвидів експертиз та експертних спеціальностей. З цього приводу свого часу досить переконливо висловився видатний український криміналіст В. Лисиченко: *«Комплексну експертизу може проводити і один експерт, якщо він має спеціальні знання в суміжних галузях (наприклад, в криміналістиці і автотехніці), коли саме ці знання необхідні для вирішення поставленого перед експертом питання»* [17, с. 263]. Але, виходячи з чинних положень деяких галузей процесуального права, у яких комплексну експертизу розглядають як різновид комісійної, це неприпустимо.

Тому ми вважаємо, що доцільно передбачити в проєктах Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні» положення про те, що комплексна експертиза може бути як комісійна, так і одноособова.

Як слушно зазначає науковець-криміналіст В. Арешонков, на практиці в експертних провадженнях, пов'язаних із комплексними дослідженнями, часто виникають певні організаційно-правові труднощі, оскільки дослідження незалежно проводять кілька експертів, кожний з яких робить висновки у межах конкретного, поставленого саме перед ним питання. Також вирішення спільного інтегративного завдання ускладнено через те, що кожен експерт методично не пов'язаний із висновками експертів, які відповідають на інші питання у межах комплексної експертизи. Це може створити певні суперечності під час формулювання спільних висновків і врешті-решт ускладнити (а іноді навіть унеможливити) ефективне розслідування правопорушення, позбавивши його надійної доказової бази [18].

Актуальним залишається також питання оформлення результатів комплексних експертиз, зокрема щодо того, хто з експертів і в яких частинах та в якій послідовності підписує висновки після її завершення. Зазвичай загальний висновок формулює експерт, найкомпетентніший в оцінці результатів, який значною мірою поклав попередні висновки інших експертів в основу власного висновку і його висновок є домінувальним у відповіді на інтегративне питання ініціатора експертизи.

Загальна процесуальна вимога у цьому питанні: усі експерти, які беруть участь у комплексному дослідженні, повинні підписати загальний висновок, за винятком тих, хто не брав участі у його формулюванні, а обмежився підписанням власного висновку. Адже комплексна експертиза передбачає обов'язкове спільне обговорення результатів, під час якого синтезується отримана інформація та формується інтегративний висновок. Якщо ж експерт не бере участі у формулюванні висновку, то він або не є експертом, який має необхідні спеціальні знання для провадження даної комплексної експертизи, або його роль полягає у проведенні проміжних досліджень (зазвичай, це експерт, який є фахівцем із використання складних інструментальних методів, наприклад, фізико-хімічних досліджень), або для формулювання загального висновку використовують висновки лише його дослідницької частини.

В останньому випадку йдеться про один із видів комплексної експертизи — послідовну експертизу, яку можна розглядати як варіант проведення комплексу експертиз, оскільки виявляється, що завдання кожного експерта залишається в межах його експертної спеціальності, а результат експертизи одного з них використовують як вихідні дані для інших.

На нашу думку, формальна вимога галузевих процесуальних кодексів України (ГПК України, ЦПК України, КАС України), щоб усі експерти підписували загальний висновок, не має правового підґрунтя,

навіть у разі наявності консенсусу, досягнутого між членами комісії щодо вирішення інтегративного завдання, оскільки у цьому випадку кожен експерт несе відповідальність не лише за власне дослідження, але й за дослідження іншого експерта, покладене в основу висновку.

Тому експерт лише добровільно, маючи суміжні спеціальні знання для оцінки результатів своїх колег, підписує загальний висновок, але може його і не підписувати, оскільки ніхто не повинен нести відповідальність за дії іншого. Експерт, який підписав висновок експертизи, несе повну відповідальність за нього. Теза, що відповідальність експерта у комплексній експертизі є умовною, тобто він несе відповідальність лише за правильність своїх висновків, за умови, що висновки інших експертів, на які він покладався, також є правильними, на нашу думку, недостатньо обґрунтована і не сприймається позитивно ані процесуалістами, ані судовими експертами.

На наш погляд, визначальним у підписанні спільного висновку комплексної експертизи з інтегративним питанням є пріоритетність підпису найбільш досвідченого та компетентного експерта у цій фаховій галузі — голови комісії.

До того ж, підписуючи загальний висновок комплексної експертизи, кожний інший член експертної комісії офіційно виходить за межі своїх спеціальних знань. У зв'язку з цим постають два дискусійних питання: 1) оцінка рівня спеціальних знань, що синтезуються у провадженні комплексної експертизи; 2) як уникнути виходу експерта за межі своєї компетентності.

На практиці, у разі визначення головою комісії послідовності проведення кожним експертом своєї частини дослідження може виникнути ситуація, коли кожна наступна частина дослідження може бути проведена лише з урахуванням вже сформованих висновків, що вимагатиме від усіх дослідників певного узгодження своїх висновків з експертами інших спеціальностей, і така неминуча взаємодія іноді може негативно вплинути на об'єктивність спільного висновку експертів, залучених до проведення комплексної експертизи.

До того ж, як зазначає М. Щербаковський, сучасна судово-експертна практика проведення комплексних експертиз продемонструвала можливість конструювання синтетичного висновку експертами різних профілів тільки за умови, що кожен із них має уявлення про загальні положення тієї експертної спеціальності, з представником якої він проводить комплексну експертизу. Якщо кожен експерт, який бере участь у комплексній експертизі, обізнаний про знання, що є надбанням інших експертів, у межах, необхідних для вирішення спільного завдання, то принцип особистої відповідальності кожного експерта за наданий ним висновок не порушується [15].

Національне законодавство у сфері судово-експертної діяльності прямо не визначає необхідний вид спеціальних знань (компетентності) експерта, синтез яких необхідний для вирішення завдань комплексної експертизи. У чинних нормативно-правових актах йдеться лише про різні галузі знань або наукові напрями у межах однієї галузі знань, види і підвиди судових експертиз чи різні експертні спеціальності. А вітчизняна експертна практика провадження комплексних експертиз зазвичай ототожнює види спеціальних знань, необхідних для проведення таких експертиз, з експертними спеціальностями. Зокрема, на сьогодні у системі експертних установ Міністерства юстиції України у разі залучення експертів різних експертних спеціальностей до участі в комплексній експертизі відсутня практика поділення експертних спеціальностей за методами дослідження. До того ж дещо штучне «комплексування» з різних експертних спеціальностей надуманих комплексних експертиз створює проблеми, пов'язані з виходом експертів за межі наявних у них спеціальних знань.

У теорії судової експертизи експертну спеціальність визначають як сукупність знань, які повинен мати експерт під час провадження експертиз певного роду (виду), тобто мати певну компетенцію експерта, за межі якої він не має права вийти, відповідаючи на питання, поставлені на вирішення шляхом проведення експертизи. Компетентність експерта містить не лише знання об'єкта та предмета, а й методів дослідження. Однак, компетентність конкретного експерта, визначена рівнем його знань у різних наукових галузях, може бути більшою за його компетентність у межах його експертної спеціальності: вона може бути надбанням його спеціальної освіти або фахової практичної діяльності. Саме такий експерт повинен бути залучений до провадження комплексної експертизи і обов'язково підписувати загальний висновок, саме він є найбільш компетентним в оцінюванні отриманих результатів. Але чинне законодавство, яке регулює судово-експертну діяльність, не містить положень щодо ролі членів комісії у формуванні та підписанні синтезувального висновку комплексної експертизи, а це не відповідає загальній вимозі про надання висновку експерта винятково у межах його фахової компетентності.

На переконання судового експерта С. Дорошенка, спільне вирішення інтеграційного завдання та формулювання загального висновку можливе за умови, що кожен з учасників комплексної експертизи (окрім вузької спеціалізації) має ще й знання у суміжних галузях наук, використаних під час надання висновку, орієнтується у схемі всього дослідження, методах і засобах, застосованих на всіх етапах дослідження [19, с. 180].

Для визначення компетентності судових експертів і рівня їх інтеграційних знань, що необхідні під час вирішення завдань комплексної

експертизи, спочатку необхідно класифікувати комплексні експертизи, які визначатимуть нові експертні спеціальності. До того ж систематизація комплексних експертиз може призвести до нового погляду на наукову класифікацію судових експертів взагалі. Також формування предметної галузі комплексних експертиз може бути етапом утворення нових родів і видів судових експертиз.

У правовій теорії відомою є багаторівнева класифікація комплексних судових експертиз за характером спеціальних знань на підставі предмета, завдання, об'єкта і методу та з виокремленням основного суб'єкта (судового експерта), якому належить провідна роль у вирішенні завдань таких експертиз [20, с. 680—682].

Проте, аналіз сучасної слідчої, судової та експертної практики дає нам підстави констатувати необхідність пошуку шляхів подальшого розвитку теорії класифікації судових експертиз, яка має враховувати й реально існуючі процесуальні та організаційні критерії для побудови нової класифікації комплексних судових експертиз та визначення їх нових видів. Принаймні зараз, виходячи з обов'язкового комісійного складу комплексних експертиз у цивільному, господарському та деяких інших (за винятком кримінального) формах провадження, поширення досліджень експертами різних експертних спеціальностей одного об'єкта з метою вирішення різного кола питань, а також рівня юридичних знань і повноважень суб'єктів, які приймають рішення про проведення судових експертиз (іноді обов'язкові для виконання експертами та судово-експертними установами), комплексні судові експертизи можна поділити на такі, що призначені: 1) для вирішення власне інтеграційних завдань (комплексна експертиза у чистому вигляді або вузькому розумінні; 2) для одночасного вирішення інтеграційних і неінтеграційних завдань; 3) для вирішення неінтеграційних завдань під час дослідження одного об'єкта експертами з різних галузей знань та експертних спеціальностей.

Запропонована класифікація віддзеркалює наявну дискусію правознавців щодо розуміння змісту комплексної експертизи, від вузького до широкого, стан нормативно-правового регулювання призначення і проведення таких експертиз та сучасні тенденції підготовки юристів у закладах вищої освіти, не у кожному з яких криміналістика і теорія судової експертизи є обов'язковими для вивчення дисциплінами, а якщо й викладаються, то у обсязі, який не дає змогу зорієнтуватися у класифікації судових експертиз, їх видах і підвидах, чинних експертних методиках і експертних спеціальностях тощо. Саме через наявні у нормативно-правових актах фрагментарність і суперечливість положень щодо комплексної експертизи, про які ми вже зазначили, та недостатній загальний рівень знань випускників юридичних закладів вищої освіти про таку категорію експертиз у професійній

діяльності дізнавачів, слідчих, детективів НАБУ, прокурорів, адвокатів, слідчих суддів і суддів, домінуючим стало розширене розуміння суті комплексної експертизи, під якою вони частіше розуміють дослідження, яке проводять для з'ясування питання (питань) щодо одного об'єкта (явища) або групи пов'язаних між собою об'єктів (явищ) в одному провадженні (в одній справі) й вимагає застосування спеціальних знань із різних галузей науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо. За такої позиції, послідовність проведення окремих досліджень у межах комплексної експертизи та інші організаційні питання не належать до компетенції суб'єкта, який призначив (замовив) комплексну експертизу, а мають вирішуватися керівником судово-експертної установи, який призначено її проведення, членами експертної комісії або її головою.

Серед проблемних організаційно-правових питань, окреслених вище, важливе місце належить визначенню кола повноважень голови комплексної комісії експертів щодо оформлення результатів комплексної експертизи. Перш за все, це надання права підписання спільного висновку комплексної експертизи голові комісії як провідному експерту, відповідальному за вирішення інтегративного завдання. На сьогодні п. 3.7 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень Мін'юсту України [7] не надає голові комплексної комісії переваг поміж інших співвиконавців під час вирішення поставлених питань. Він має лише обмежене коло організаційних повноважень, а саме: проведення нарад; ознайомлення членів комісії з наданими матеріалами; визначення послідовності та строків окремих досліджень; координація виконання всієї програми дослідження; складання проекту спільного висновку. Однак Інструкція зовсім не наділяє його розпорядчими повноваженнями, які б сприяли підвищенню ефективності проведення комплексних досліджень, наприклад, направлення клопотання ініціатору про зміну формулювання інтегративного завдання за результатами вже проведених досліджень; заміна виконавців окремих частин дослідження (у разі порушення ними встановлених строків чи експертної методики тощо), оцінка компетентності експертів, залучених з інших експертних установ.

Про необхідність вдосконалення механізму оформлення комплексу досліджень у межах комплексної експертизи зауважує також правовий моніторинг чинного нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності, ініційований Міністерством юстиції України. Зокрема, у випадку, якщо в одній постанові (ухвалі суду) викладені питання, що стосуються різних галузей знань, які потребують самостійного вирішення у процесі проведення окремих досліджень за кількома видами спеціальних знань (експертних спеціальностей),

але у ній не зазначено інтегрувального завдання, спільного для всіх експертів.

Хоча законодавство України у сфері судово-експертної діяльності постійно зазнає трансформації, але, як зазначають судові експерти Т. Бачило та О. Салтиков [21, с. 25—26], внесення змін і доповнень до чинних нормативно-правових актів (особливо відомчих) не завжди має позитивний ефект. Наприклад, до 02.02.2021 у п. 4.2 відомчої Інструкції Мін'юсту України [7] для керівників експертних установ за наявності відповідних причин було передбачено право змінювати процесуальне визначення призначених експертиз, зокрема щодо визначення їх комплексного характеру. У чинній редакції Інструкції у цьому пункті лише зазначено, що *«Якщо в одному документі про призначення експертизи (залучення експерта) є питання, що стосуються різних видів експертиз, не пов'язаних між собою, керівник установи визначає, які питання підлягають вирішенню у відповідно-му підрозділі та послідовність їх виконання»* [7].

Таке нівелювання повноважень керівника експертної установи призводить до потреби у додатковому листуванні між експертними установами та замовниками експертиз, що збільшує строки їх проведення.

Висновки. На сьогодні проблемні питання проведення в Україні комплексної судової експертизи містяться не стільки у методичній, як у процесуальній та організаційно-правовій площині.

Усунення їх потребує оновлення підходів до класифікації комплексних судових експертиз і визначення чіткої регламентації порядку залучення фахівців із різних галузей знань для спільного проведення судової експертизи шляхом внесення відповідних змін до процесуальних кодексів та інших нормативно-правових актів (зокрема, щодо визначення понять, підстав призначення та проведення таких експертиз, порядку зміни категорії (виду) комісійних комплексних експертиз, взаємодії експертних установ різних відомств, повноважень керівника експертної установи та голови комісії експертів тощо), що повинно бути відображено також у Законі України «Про судову експертизу» для чіткого визначення ролі та значення комплексних експертиз.

Перелік посилань

References

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 30.01.2025). On forensic examination : Law of Ukraine dated February 25, 1994 No. 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (access date: 30.01.2025) [in Ukrainian].

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 30.01.2025). The Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (access date: 30.01.2025) [in Ukrainian].
3. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 30.01.2025). Commercial Procedure Code of Ukraine dated November 6, 1991 No. 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (access date: 30.01.2025) [in Ukrainian].
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 30.01.2025). Civil Procedure Code of Ukraine dated March 18, 2004 No. 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (access date: 30.01.2025) [in Ukrainian].
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 30.01.2025). Code of Administrative Procedure of Ukraine dated July 6, 2005 No. 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (access date: 30.01.2025) [in Ukrainian].
6. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. Харків, 2018. 952 с. The Great Ukrainian Legal Encyclopedia (2018) : in 20 vols. Vol. 20 : Criminalistics, forensic examination, legal psychology / editors: V. Shepitko (chairman) and others. Kharkiv [in Ukrainian].
7. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n14> (дата звернення: 30.01.2025). Instruction on the appointment and conduct of forensic expertise and expert research: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated October 8, 1998 No. 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n14> (access date: 30.01.2025) [in Ukrainian].
8. Ухвала Господарського суду м. Київ від 03.11.2022 у справі № 910/17501/19 (910/299/22) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107110780> (дата звернення: 30.01.2025). Ruling of the Commercial Court of Kyiv dated November 3, 2022 in case No. 910/17501/19 (910/299/22) / Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107110780> (access date: 30.01.2025) [in Ukrainian].

9. Дондик Г. П. Особливості процесу дослідження при проведенні комісійних та комплексних судових експертиз. *Учені записки Таврійського національного університету*. 2013. Т. 26 (65). С. 382—388. Dondik, G. P. (2013). Features of the research process in conducting commission and complex forensic examinations. *Scientists of Notes of Tavriya National University*. Vol. 26 (65) [in Ukrainian].
10. Про судово-експертну діяльність в Україні : проєкт Закону України від 30.03.2017 № 6264. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH4U000A?an=390> (дата звернення: 30.01.2025). About forensic activity in Ukraine: Project of the Law of Ukraine dated March 30, 2017 No. 6264. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH4U000A?an=390> (access date: 30.01.2025) [in Ukrainian].
11. Про судову експертизу та самоврядування експертів : проєкт Закону України від 03.04.2018 № 8223. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6CF00A?an=3> (дата звернення: 30.01.2025). On forensic expertise and self-government of experts: project of the Law of Ukraine dated April 3, 2018 No. 8223. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6CF00A?an=3> (access date: 30.01.2025) [in Ukrainian].
12. Про судово-експертну діяльність в Україні : проєкт Закону України від 04.11.2021 № 6284. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI06361A?ed=202> (дата звернення: 30.01.2025). About forensic activity in Ukraine: Project of the Law of Ukraine dated November 4, 2021 No. 6284. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI06361A?ed=202> (access date: 30.01.2025) [in Ukrainian].
13. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків, 2015. С. 411—413. Odveriy, O. V. (2015). Theory and practice of investigation of crimes against the environment: monograph. Kharkiv [in Ukrainian].
14. Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : монографія. Харків, 2016. 456 с. Simakova-Efremyan, E. B. (2016). Complex forensic research: theory and practice: monograph. Kharkiv [in Ukrainian].
15. Щербakovський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків, 2015. С. 140—141. Shcherbakovsky, M. G. (2015). Conducting and use of forensic expertise in criminal proceedings: monograph. Kharkiv [in Ukrainian].
16. Розробка науково-методичного посібника «Концептуальні засади судової експертології» : звіт про НДР (остаточний) / кер. Е. Б. Сімакова-Єфремян. Харків, 2024. С. 361—367. Development of scientific and methodological manual "Conceptual principles of forensic expert": report on the GDR (final) (2024) / Ministry of Justice of Ukraine; Ker. E. B. Simakova-Efremyan. Kharkiv [in Ukrainian].

17. Лисиченко В. К. Призначення і проведення судової експертизи: Розділ XVII. Радянська криміналістика / Криміналістична техніка і слідча тактика: підручник / за заг. ред. В. П. Колмакова. Київ, 1973. С. 255—275. Lysychenko, V. K. Appointment and conduct of forensic examination: Chapter XVII. Soviet Criminalistics (1973) / Criminalistics Technique and Investigative Tactics: Textbook / edited by V. P. Kolmakov. Kyiv [in Ukrainian]
18. Арешонков В. В. Проблеми призначення та проведення комплексних експертиз під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 90—99. Aresongkov, V. V. (2015). Problems of appointment and conduct of complex expertise during the pre-trial investigation and trial of criminal proceedings. *Legal psychology*. Vol. 1 [in Ukrainian]
19. Дорошенко С. М. Комплексна судова експертиза через призму сучасних викликів. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану* : мат-ли всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 03.07.2024). Київ, 2024. С. 179—182. Doroshenko, S. M. (2024). Complex forensic expertise through the prism of modern challenges. *Current issues of forensics and forensic examination in the conditions of martial law*: materials of the All-Ukrainian scientific-practical Conference (Kyiv, July 3, 2024). Kyiv [in Ukrainian]
20. Розробка науково-методичного посібника «Концептуальні засади судової експертології». Звіт про НДР (остаточний) / кер. Е. Б. Сімакова-Єфремян. Харків, 2019. 705 с. Development of a scientific and methodological manual "Conceptual foundations of forensic science". Report on the research work (final) (2019) / supervised by E. B. Simakova-Efremian. Kharkiv [in Ukrainian]
21. Бачило Т., Салтиков О. Законодавство у сфері судово-експертної діяльності: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *30 років Закону України «Про судову експертизу»: сучасний стан та перспективи вдосконалення* : мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 15.02.2024). Одеса, 2024. С. 26—27. Bachilo, T., Saltikov, O. (2024). Legislation in the field of forensic expert activity: the current state and prospects of improvement. *30 years of the Law of Ukraine "On Forensic Expertise": the current state and prospects of improvement*: materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference (Odessa, February 15, 2024). Odesa [in Ukrainian]

Procedure for appointment and conduct of comprehensive forensic examinations in Ukraine

Yuriy Maznichenko, Oleg Baulin, Anton Polianskyi

The article deals with the procedural and organizational and legal issues of appointing and conducting complex forensic examinations in Ukraine. The purpose of the study is to develop recommendations for resolving certain problematic issues related to the legal regulation of

the procedure for appointing and conducting complex forensic examinations and involvement of experts who are specialists in various fields and branches of knowledge in complex studies. The author emphasizes that currently, the Ukrainian legislation on forensic expert activity defines comprehensive forensic examination only in general terms, without clear regulation of the procedure for its appointment and conduct. The problems of defining complex forensic examinations are considered from the epistemological and procedural perspectives. The authors draw attention to the current problems associated with conducting complex forensic examinations, the solution of which requires updating approaches to the classification of such examinations and amending the current legal acts regulating legal proceedings and forensic activities, in particular, the grounds for appointing complex examinations in various types of legal proceedings, the procedure for involving specialists in various fields of special knowledge and expert specialties in their conduct and the registration of the results of such examinations. Attention is drawn to the need to unify approaches to the concept of “comprehensive examination” in all branches of procedural law, regardless of the type of proceedings or other forms of proceedings or procedures which provide for the possibility of conducting such examinations and using their results in evidence.

Keywords: *expert opinion; expert specialty; expert competence; comprehensive examination; classification of comprehensive examinations; special knowledge; forensic examination.*

⇒ Мазниченко, Ю., Баулін, О., Полянський, А. (2025). Порядок призначення та проведення комплексних судових експертиз в Україні. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 70. С. 165—181. DOI: 10.33994/kndise.2025.70.13.